

ЎЗБЕКИСТОНДА ЕТИШТИРИЛАЁТГАН ГРЕК ЁНГОҒИНИ ДУНЁ БОЗОРЛАРИГА ЭКСПОРТ ҚИЛИШДА РАҚОБАТБОП НАВЛАРДАН ФЙДАЛАНИШ

Инобатов Аброр Бошларович,

Тошкент давлат аграр университети тадқиқотчиси,

“Агробизнес ва инвестицион фаолият”

кафедраси катта ўқитувчиси;

e-mail: inobatov83@bk.ru

ORCID: 0000-0003-0288-8798

Аннотация. Мазкур мақолада республикада ёнгоқ бизнесини ривожлантириши ушбу жа-
раённинг ҳуқуқий консултациясини кенгайтириши имкониятлари ёритилган. Ўзбекистон
Осиё мамлакатлари орасида иқтисодий салоҳияти ва имкониятлари билан етакчи дав-
латлардан бири ҳисобланади. Мамлакат иқтисодиётини модернизация ва диверсификация
қилиши, қишлоқ хўжалиги соҳасининг экспорт салоҳиятини ошириши ҳамда жаҳон бозори-
да муносиб ва мустаҳкам ўрин эгаллашига алоҳида эътибор қаратилмоқда. Грек ёнгоғи
етиштириши, соҳани замонавий технологиялар асосида ривожлантириши, ишлаб чиқаришга
жаҳон бозори талабларига жавоб берадиган маҳсулот етиштириши имкониятига эга бўл-
ган грек ёнгоғи навлари, тежамкор ва рақамли агротехнологияларни жорий қилиши маҳсу-
лот сифатини яхшилаш ва тармоқда меҳнат унумдорлигини оширишни таъминлайди.

Калит сўзлар: грек ёнгоғи, экспорт, бизнес, рацион, ихтисослаштириши, таваккалчи-
лик, интенсив технологиялар, пайвандлаш, селекция, рақобатбоп навлар, плантация, веге-
татив, йиллик самарали ҳарорат миқдори, тоғли ва тоғолди ҳудудлари.

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ КОНКУРЕНТОСПОСОБНЫХ СОРТОВ ГРЕЦКОГО ОРЕХА, ВЫРАЩЕННЫХ В УЗБЕКИСТАНЕ, ДЛЯ ЭКСПОРТА НА МИРОВЫЕ РЫНКИ

Инобатов Аброр Бошларович,

соискатель, старший преподаватель кафедры

“Агробизнес и инвестиционная деятельность”

Ташкентского государственного аграрного университета

Аннотация. Авторы в данной статье оценивают возможности развития в республике
орехового бизнеса и расширения правового закрепления данного процесса. По экономичес-
кому потенциалу и возможностям Узбекистан является одной из лидирующих среди ази-
атских стран. Особое внимание в стране уделяется модернизации и диверсификации эко-
номики, увеличению экспортного потенциала аграрного сектора и завоеванию достойного
и прочного места на мировом рынке. Выращивание грецкого ореха, развитие этой отрасли
на основе современных технологий, внедрение новых сортов грецкого ореха, экономичных и
цифровых агротехнологий позволяют производить продукцию, отвечающую требованиям
мирового рынка, улучшить качество продукции и увеличить количество рабочих мест и
производительность в отрасли. В статье использованы обширные аналитические мате-
риалы относительно производства и экспорта грецкого ореха.

Ключевые слова: орех грецкий, экспорт, бизнес, рацион, специализация, риск, ин-
тенсивно-технологичные сорта, прививка, селекция, конкурентоспособные сорта, на-

саждание, вегетативный, годовая эффективная температура, горные и предгорные районы.

THE USE OF COMPETITIVE VARIETIES OF WALNUT GROWN IN UZBEKISTAN FOR EXPORT TO WORLD MARKETS

Inobatov Abror Boshlarovich

Senior Lecturer of the Department
“Agribusiness and investment activities”,
Tashkent State Agrarian University

Abstract. Authors of this article assess feasibilities for developing of a nut business in the republic and expanding the legal consolidation of this process. Uzbekistan is one of the leading countries with its economic potential and opportunities among Asian countries. Emphasis is placed on modernizing and diversifying the country's economy, increasing the export potential of the agricultural sector and gaining a worthy and solid place in the world market. Walnut cultivation, development of the industry on the basis of modern technologies, introduction of walnut varieties, economic and digital agro-technologies, which enable making the produce that meet the requirements of the world market, will improve product quality and increase labor productivity in the industry. They provide extensive analytical materials regarding the production and export of walnuts.

Keywords: Walnut, export, business, ration, specialization, risk, intensive technology varieties, grafting, selection, competitive varieties, plantation, vegetative, annual effective temperature, mountainous and foothill areas.

Кириш

Ёнғоқ етиштириш бугунги кунда дунёда боғдорчилик соҳасининг тез ўсиб боровчи тармоқлардан бирига айланиб бормоқда. Сайёрамизда инсониятнинг озиқ-овқат маҳсулотларига бўлган талабининг ортиши натижасида қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари ҳажмини янада кўпайтириш ва ишлаб чиқариш, сифатли озиқ-овқат маҳсулотлари билан доимий таъминлаш, ишлаб чиқариш таркибини муттасил диверсификациялаб бориш, замонавий технологиялар асосида маҳсулот етиштириш, уни тайёрлаш ва истеъмолчиларга етказиб беришнинг самарали тизимларини шакллантиришда ёнғоқ маҳсулотлари муҳим аҳамият касб этади.

Грек ёнғоқининг асосий экспортёрлари АҚШ, Украина, Чили, Гонконг, Хиндистон, Хитой ва Европа иттифоқи давлатлари ҳисобланади. Грек ёнғоқини экспорт қилиш ҳажми ҳам 545,4 минг тоннадан 703 минг тонна ёки 129 фоизга ортиб бораётгани грек

ёнғоқининг инсонлар озиқ-овқат рақибонадаги аҳамияти ортишини кўрсатади.

Мевали ўсимликлардан ёнғоқ мағизли мевасининг аҳоли озиқ-овқати таркибидаги аҳамияти жуда катта. Ёнғоқ ўзининг мазаси жиҳатидан бошқа мевалардан устунлиги билан ажралиб туради ва шу сабабдан ҳам мамлакатимиз аҳолиси уни кўп истеъмол қилади.

Ўзбекистонда табиий ёнғоқзорлар, асосан, тоғли ва тоғолди ҳудудларида кенг тарқалган, чунки бу ерларнинг тупроқ ва иқлим шароитлари ёнғоқ ўсимлигининг биологик талабларига жавоб бера олади. Республикамизда ўрмон фонд ерларининг 10 фоизи тоғ ҳудудларига тўғри келади ва бу майдонларда, асосан, ёнғоқ етиштириш мумкин. Аммо сўнгги йилларда тоғолди ва тоғли ҳудудларда аҳоли сонининг ортиши, инсон омилининг салбий оқибатлари кучайиши натижасида ёнғоқ мевали ўрмонлар майдони анча қисқарди. Дарахтлардан ўтин сифатида фойдаланиш, ёнғоқ дарахтининг

мебель саноати учун қимматбаҳо хомашё саналиши, дурадгорлик ишларида фойдаланиши натижасида кўплаб ёнғоқ навлари камайиб кетди, ҳатто йўқолиш хавфи туғилди. Яна бир муаммо – мавжуд ёнғоқларнинг аксарияти тарқоқ ҳолда ўсмоқда. Плантациялар шаклида етиштирилаётган майдонлар кам. Ана шу тарқоқ ўсаётган ёнғоқзорлар атрофини кенгайтириш ва сифатли навлар етиштириш орқали уларни сақлаб қолиш долзарб масала саналади.

Шу билан биргаликда, тиббиётда грек ёнғоғининг меваси, пўчоқлари, барглари, илдизидан турли соҳаларда, хусусан, доривор восита сифатида кенг фойдаланилади. Ҳозирги пайтда тарқоқ ёнғоқзорлар майдони 3 минг гектардан ортиқни ташкил қилади. Уларда, асосан, 80 дан ортиқ навлар ўстирилади. Тезпишар “Идеал”, “Юбилейный”, “Дўрмон-1”, “Дўрмон-2” каби навлар кўплаб етиштирилади. Ҳукуматнинг тегишли қарори билан ҳозирги кунда университетимиз олимлари янги, серҳосил навлар устида илмий тадқиқот ишларини олиб боришмоқда.

Ёнғоқлар туркумига 21 та тур ва 5 та кенжа тур мансуб бўлиб, улар табиий шароитда Осиё, Европа ҳамда, айниқса, Шимолий ва Жанубий Америкада кўп ўсади. Ушбу туркум қуйидаги 4 та гуруҳга (секцияга) бўлинади.

Ёнғоқнинг Чандлер, Идеал, Юбилейный, Франкетт, Бўстон навларига кимёвий ишлов берилиши натижасида уларнинг зараркунанда ва касалликларга чидамлилиги аниқланган. Фарғона вилоятининг Данғара ва Қўштепа туманлари (3 га), Тошкент вилоятининг Бўстонлик ва Қибрай туманлари (3 га) ҳамда Самарқанд вилоятининг Ургут ва Жомбой туманларида (4 га) ёнғоқзорлар ташкил этилган (Қишлоқ ва сув хўжалиги вазирлигининг 2018 йил 24 сентябрдаги №02/021-1278-сон Маълумотномаси). Бунинг натижасида ёнғоқзорларнинг ҳар бир гектаридан 96 % ҳосил олинган.

Мавзуга оид адабиётлар шарҳи

Кўплаб хорижлик олимлар ёнғоқ етиштиришни ривожлантириш масалаларига оид тадқиқотлар олиб боришган. Жум-

ладан, эронлик тадқиқотчи Маҳмуд Бахши-нежаднинг «Сравнительные преимущества культур семейства ореховых в Иране» мавзусидаги номзодлик диссертациясида Эрон ёнғоқ ишлаб чиқариш ва экспорт қилишда мавжуд нисбий устунликни ошириб бориш учун юқори салоҳиятга эга эканлиги келтириб ўтилади. Унинг моддий техника базасини ривожлантириш, кадрлар тайёрлаш, инфратузилмани такомиллаштириш кабиларни ўз ичига олган самарали ишлаб чиқариш учун мос шароитлар яратишга оид чора-тадбирлар мажмуини ишлаб чиқиш ва жорий қилиш мақсадга мувофиқ.

Австралиялик Н. Adem & Peter H. Jerie муаллифлигидаги «Walnut Industry. Research & Best Practice Implementation» ҳисоботида ёнғоқ етиштирувчилар ассоциацияси шаклида ишлаб чиқаришни ташкил этиш орқали иқтисодий самарадорликни ошириш истиқболлари кўриб чиқилган. Бунда ташкилий масалаларга кўпроқ тўхталиб, ёнғоқ кўчатларини тайёрлаш, экиш, ишлов бериш жараёнлари самарадорликка эришишда муҳим омиллар эканига урғу берилган.

Шунингдек, ёнғоқзорларнинг ривожланиш даврида йилма-йил даромад ва харажатлар таққослаб чиқилган ҳамда махсус инвестицион дастурлар, солиқ имтиёзлари орқали бунга эришиш мумкинлиги таклиф этилган. АҚШлик тадқиқотчилар Larry Harper, Dr. William Kurtz нинг “Economics of Eastern Black Walnut Agroforestry Systems” мақоласида Миссури асосий агро-ўрмон тизимида ёнғоқ дарахтлари рентабеллиги таҳлил этилган. Кўпгина ҳолларда корхонанинг барқарор рентабеллиги деярли ёнғоқ ишлаб чиқаришга боғлиқ бўлади. Ушбу қарорни қабул қилиш тизимнинг бошқарув устуворликлари кўллаб-қувватланадиган дарахт экинларига қаратилиши кераклигини тақозо этади. Бу шуни англатадики, бир ёки бошқасини маъқуллайдиган қарор қабул қилинганда, биринчи навбатда, ёнғоқ дарахтлари олинади.

Б. Ҳамроева, Б. Ванеква, Шевченко ва Цилюриклар ёнғоқдаги касалликнинг ривожланиш манбаи – замбуруғнинг перитецийларини йўқотиш ўта муҳим агротехник тадбир хи-

собланиши, бунинг учун тўкилган барглари тўплаб йўқотиш, дарахт таги ва атрофидаги тупроқни ағдариш ҳамда ўғитлаш бўйича керакли тавсияларни бериб ўтган.

Асосий қисм

Узоқ тарихий ўтмишда грек ёнғоғи аҳоли томонидан селекция қилинган. Натижада унинг йирик мевали, пўсти юпқа серҳосил навлари вужудга келган. Ҳозирги вақтда ёнғоқ Украина, Шимолий Кавказ, Краснодар ва Ростов вилоятларида кўплаб ўстирилади. Марказий Осиё тоғларида ёнғоқ олма, тоғолча, дўлана, қорақанд, наъматак четандан иборат, яъни ёнғоқ мевали табиий ўрмонлар ҳосил қилган. Ушбу ўрмонлар муҳим ўрмон мелиоратив функцияларни бажаради.

Узоқ ўтмишда Марказий Осиё худудида ёнғоқзорлар ҳозиргидан анча кенгроқ майдонларни эгаллаган, лекин иқлимнинг совиб кетиши ёнғоқзорлар майдони қисқаришига олиб келган. Ёнғоқ ўрмонларининг сақланиб қолган энг катта табиий массиви (30 минг га) Фарғона ва Чотқол тизмаларининг ёнбағирларида жойлашган.

Бу ёнғоқзор ўрмони ёнғоқнинг қимматли генофонди бўлиб, дунёда ягонадир. Ушбу ёнғоқ ўрмонлари денгиз сатҳидан 1000-2000 м баландликда жойлашган.

Сўнгги йилларда грек ёнғоғи етиштириш республикамизда ҳам кенгайиб бормоқда. Грек ёнғоғи дарахти 300-400 йиллар давомида умр кўриб, ҳосил бериши боисидан боғбонларнинг бир неча авлоди бугунги кунда қилинган инвестиция ҳисобига келажакда ҳам даромад қилишади.

Бугунги кунда республикада грек ёнғоғи фермер хўжаликлари ва асосан, деҳқон хўжаликлари томонидан тоғли ва тоғолди ҳудудларида етиштирилади. Бу аксарият ҳолларда ёввойи ҳолда ўсувчи грек ёнғоғи ва ушбу ёнғоқнинг кўчатларидан яратилган ёнғоқзорлар ҳисобига амалга оширилади. Айни пайтда, таъкидлаш лозимки, ёввойи грек ёнғоғи кўчатлари 8-10 йилдан кейингина ҳосил бера бошлайди. Шу билан бирга, икки йилда бир марта ҳосил бериши кўпинча соҳага инвестиция киришини секинлаштиради. Бугунги кунда олимлар грек

ёнғоғининг инсон организми учун фойдали хусусиятларини бот-бот таъкидламоқда.

Таҳлилларнинг кўрсатишича, грек ёнғоғидан узоқ йиллар давомида 250-300, ҳатто 500 килограммгача ҳосил олиш мумкин. Қолаверса, бу унчалик кўп меҳнат ва харажат талаб қилмайди. Шундай экан, икки-уч туп ёнғоғи бор оила бир йилда қанча даромад олишини ҳисоблаш қийин эмас.

«Акрамов Олимжон Турғун ўғли» деҳқон хўжалиги оилавий томорқасидан грек ёнғоғи етиштириш натижасида олган даромади ва харажатлари таҳлилини ўрганганимизда, қуйидаги натижаларга гувоҳ бўлдик. Оила аъзолари давлат корхоналарида ишлаши баробарида ўз томорқасида қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари етиштириши ва даромад қилади. Оилада ёнғоқ экилган майдон 3 сотихни ташкил қилади. Қуйида томорқадан 2020 йилда олинган натижа ва кўчат сони келтирилган.

1 туп грек ёнғоғи дарахти 150 кг ҳосил беради. Жами 6 туп грек ёнғоғи дарахти $6 \times 150 = 900$ кг йиллик ҳосил беради. Бир туп грек ёнғоғи дарахти учун меҳнат харажатлари (50 минг сўм шакл бериш + 20 минг сўм тагини юмшатиш + 20 минг сўм суғориш + 90 минг сўм касалликларга қарши курашиш + 60 минг сўм 4/5 турдаги ўғитларни қўллаш + 80 минг сўм мевасини териш учун + 15 минг сўм меваларни бозорбоп турларга ажратиш + 10 минг сўм йиғилган ёнғоқ мевасини ташиш) 345 минг сўмни ташкил қилди.

Бир туп грек ёнғоғи дарахтидан олинadиган ҳосил меваси 150 кг ни ташкил қилadиган бўлса, олинadиган ҳосилдорлик натижаси пул қийматида қуйидагича кўринишда бўлди: $(150 \times 20\ 000) = 3\ 000\ 000$ сўм. Олти туп грек ёнғоғи дарахтидан олинadиган ҳосилдорлик натижаси эса пул қийматида $900 \times 20\ 000 = 18\ 000\ 000$ сўм ни ташкил қилди. Ялпи ҳосил қиймати – 18 000 000 сўмдан $2\ 070\ 000$ сўм харажатни олиб ташлаганда = соф фойда 15 930 000 сўмни ташкил қилади.

Ушбу оила меҳнат фаолиятида оила бизнесини маъқул кўрмоқда. Чунки оилавий бизнесдан келадиган даромад давлат корхонасида ишловчи, яъни ноқишлоқ хўжалиги

соҳаларида банд оила аъзоларининг даромадидан анча юқори.

Хулоса қилиб айтганда, оила аъзоларининг меҳнати асосида ташкил этилган деҳқон хўжаликлари жамиятнинг бошланғич бўғини экан, унинг манфаати ва ҳаёти юксак даражада бўлиши жамиятнинг энг олий мақсади ҳисобланади. Мана шу мақсадга эришишда инсонларнинг фаровон яшашини таъминлаш бозор муносабатлари ривожланаётган мамлакатимизда мавжуд имкониятлардан оқилона фойдаланиш билан белгиланади. Оила фаровонлиги моддий неъматларни кўпроқ ишлаб чиқариш ва истеъмол қилиш билан боғлиқ, буни учун эса оила даромадлари юқори бўлиши керак.

Айниқса, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 1 июндаги ПҚ-3025-сонли “Ёнғоқ ишлаб чиқарувчилар ва экспорт қилувчилар уюшмасини тузиш ва унинг фаолиятини ташкил этиш тўғрисида”ги қарорининг қабул қилиниши ва унинг ижроси доирасида республикамизга кириб келаётган жаҳон бозори талаблари доирасидаги маҳсулотлар етиштириш имконини берувчи грек ёнғоғи навлари асосида плантациялар ташкил қилиш тадбирлари республикамизнинг тоғли, тоғолди лалми деҳқончилик ҳудудлари салоҳиятидан (лалми ер майдонлари, шаклланган тажрибалар, иқлим шароитлари, булоқ сувлари, ер ости сувлари) унумли фойдаланиш имконини янада кенгайтиради. Шунингдек, мазкур қарор ижроси доирасида ички ва ташқи бо-

зорлар учун рақобатбардош ёнғоқ ишлаб чиқариш ҳажмини кўпайтириш, хорижий тажрибаларни кенг жалб қилиш ҳисобига замонавий ёнғоқ плантацияларини барпо қилиш ҳамда ёнғоқ етиштириш бўйича илмий асосланган усуллар ва интенсив технологияларни ишлаб чиқишга қаратилган илмий тадқиқотлар кўлами ҳам кенгаймоқда.

Ҳозирги кунда Ўзбекистонда ёнғоқнинг қуйидаги навлари давлат рўйхатидан ўтган: Бўстонлиқ нави. Бу дарахтнинг бўйи баланд бўлиб, тўртинчи йили ҳосилга киради. Ёнғоғи йирик, кенг тухумсимон. Бу нав совуққа чидамлилиги ва ҳар хил касалликларга бардошлилиги билан ажралиб туради.

Ёнғоқнинг Тошкент-2, Тошкент-3, Юбилейный навлари ҳосили думалоқ, учи сал кўриниб турадиган бўлиб, битта ёнғоқнинг оғирлиги 11,7 грамм, мағиз чиқиши 50,4 фоизни ташкил қилади. Мағзи мазали, пўчоғидан ажралиши бирмунча қийинроқ, мўл ҳосилли нав ҳисобланади. Баҳорги совуқларга чидамли, тезпишар, пайванд қилинган кўчатлар тўртинчи йилдан ҳосилга кириб, сентябрнинг ўрталарида пишади.

Паркент туманининг фермер хўжаликлари ҳамда аҳоли томорқаларида грек ёнғоғи етиштириш қулай бўлиб, тоғ ва тоғолди ҳудудларида, дарё-сойлар бўйида, кир-адирлар ҳамда текисликларда, аҳоли томорқаларида етиштириш мумкин. Ёнғоқ сувга талабчан, қуёш ва иссиқсевар дарахт бўлиши билан бирга, парваришlash содда технологияни талаб қилади.

1-жадвал

Ўзбекистонда ёнғоқ меваси мағзи сифатлилиги ва жаҳон бозорида товарлилик хусусиятининг кўриниши

Гуруҳлар	Ёнғоқ оғирлиги, г	Балл	Гуруҳ	Мағзининг чиқиши, %	Балл
Жуда майда	6,1-8,0	1	Жуда юқори мағизга эга	56,0 дан юқори	5
Майда	8,1-10,0	2	Юқори мағизга эга	53,1-56,0	4
Ўртача	10,1-12,0	3	Ўртача мағизга эга	49,1-53,0	3
Йирик	12,1-14,0	4	Кам мағизга эга	45,1-49,0	2
Жуда йирик	14,1 дан юқори	5	Жуда кам мағизга эга	45,1 дан паст	1

Маҳаллий аҳоли томонидан табиий ёнғоқзорларда қимматли хўжалик хусусиятга эга бўлган шаклларни ажратиб олиш кўплаб амалга оширилган бўлиб, ушбу шакллар ёнғоқ мевасининг сифатини аниқлашда бозорда рақобатбоп бўлиши, мевасининг катталиги ва кўриниши, мағзининг дунё бозори талабида оқ бўлиши, энг муҳими, сифат ва баҳо омили кўрсаткичларига эга бўлиши ҳамда юқори ҳосилдорлиги билан ажралиб туради.

Тошкент, Сурхондарё, Жиззах вилоятларининг Бўстонлик, Паркент, Қибрай, Оҳангарон, Бойсун ва Зомин туманларидаги мавжуд ёнғоқзорлардан танлаб олинган грек ёнғоғи сифат кўрсаткичлари уларнинг шакллари баҳолаш орқали амалга оширилди. Масалан, дунё бозорида маҳсулот етиштириш мумкин бўлган ёнғоқнинг “Чандлер” нави меваси йирик, пўчоғи юпка ва мағзи оқ бўлиб, бугунги кунда жаҳон бозори талабига тўла жавоб беради. Одатда, ушбу нав асосида боғ ташкил қилишда гектарига 200 туп дарахт жойлашади.

Икки йиллик кўчат экилгач, уч йилдан сўнг ҳосилга кириб, 8-йилга бориб ҳар бир дарахт ўртача 40 килограмм ҳосил бера бошлайди. Демак, 1 гектар ёнғоқзордан ўртача 8 тонна ҳосил олиш имкони пайдо бўлади. Агар ёнғоқнинг ўртача бозор баҳоси 20 минг сўм эканини инобатга олсак, шу пайтгача фойдаланилмаган тоғолди ҳудуддаги бир гектар майдондан 160 миллион сўмли маҳсулот етиштириш мумкин. Ушбу навнинг дарахтлари 15-20 йилдан сўнг ҳар бир туп дарахт ҳисобига 180-200 килограммгача юқори сифатли ҳосил бера бошлайди.

Грек ёнғоғи меваси ва барча вегетатив органлари ҳам иқтисодиёт тармоқлари учун зарур эканлиги боис, таъбир жоиз бўлса, ёнғоқчиликни чиқитсиз технологияга асосланган ишлаб чиқариш сифатида баҳолаш мумкин. Дарахт ёғочи мебелсозлик саноати учун қимматбаҳо хомашё бўлса, баргидан тортиб мевасигача шифобахш хусусиятга эгаллиги билан ажралиб туради. Айниқса, қадимдан халқ табobatiда грек ёнғоғининг барглари, гуллари, мева ғўраси, пўстлоғи,

пўчоғи, мағзининг пўстлоғи ва ёнғоқ мойидан кенг фойдаланиб келинаётгани бунинг яққол далилидир.

Шунинг учун ҳам лалми ерлардан фойдаланишни рағбатлантириш ва самарадорлигини янада ошириш, ички ва ташқи бозорларда рақобатдош бўлган грек ёнғоғи ишлаб чиқариш ҳажмини кўпайтириш, замонавий ёнғоқ плантацияларини барпо қилиш ҳамда ёнғоқ етиштириш бўйича илмий асосланган усуллар ва интенсив технологияларни кенг жорий этиш зарур.

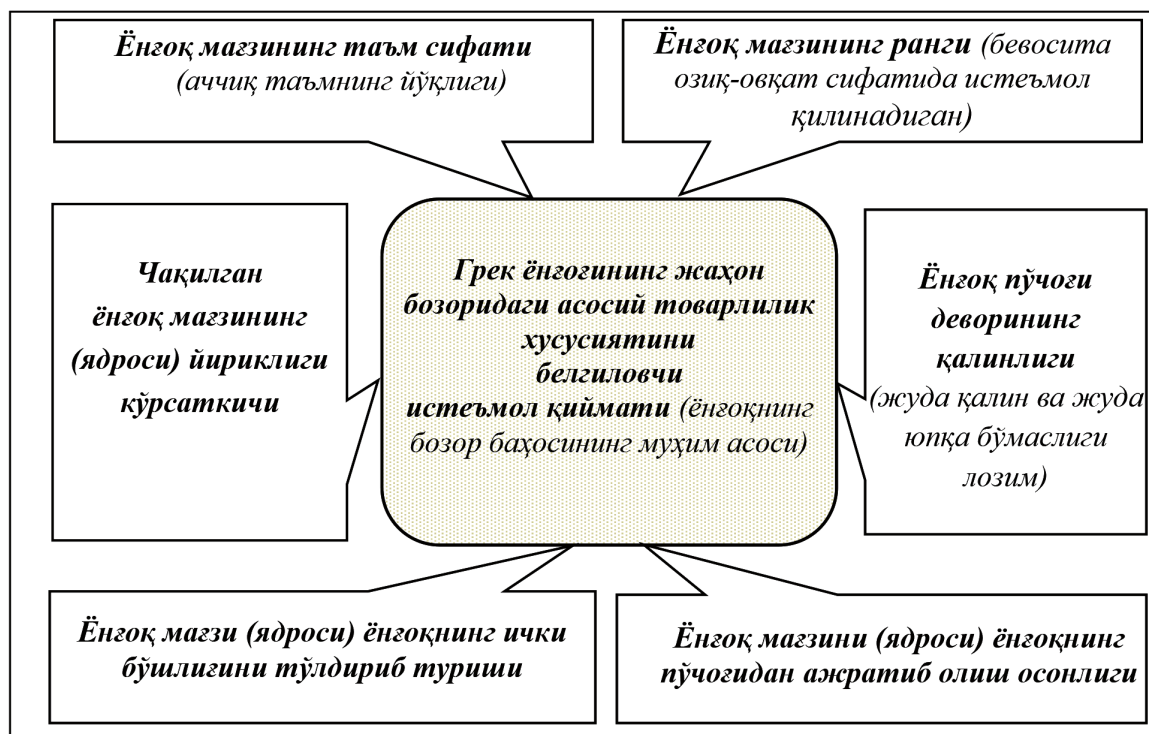
Грек ёнғоғи республиканинг барча ҳудудларида экилади. Тошкент вилояти Бўстонлик тумани қияликларининг катта ер майдонларида ёнғоқзорлар мавжуд. Бу ердаги ёнғоқзорлар нав таркибининг яхшилиги билан бошқа ёнғоқзорлардан фарқ қилиб, улар танлаш йўли билан ёввойи грек ёнғоғи дарахтларидан келиб чиққан.

Юқорида тилга олинган ёнғоқ етиштиришнинг юқори даромадли ишлаб чиқариш тури сифатидаги муҳим хусусиятларидан бири, яъни ички бозорда ва шунингдек, ташқи бозорда грек ёнғоғига талаб доимийлиги, талабнинг миқдори муттасил ортиб бориши қуйидаги ҳолатлар билан бевосита боғлиқ:

– бугунги кунда ёнғоқнинг озиқ-овқат сифатидаги, инсонлар рационидаги аҳамиятини илм-фан аниқ ва мунозарасиз кўрсаткичлар билан исботлади ҳамда жамоатчилик онгига тобора кенгроқ сингдириб борилмоқда;

– жаҳон бозорида ёнғоқ етиштириш ҳажмининг унга бўлган талабдан анча камлиги, дунё мамлакатлари ўртасида ёнғоқ сифатини бузмасдан, ҳажмини камайтирмасдан (нобудгарчиликлар ва табиий йўқолиш ҳисобига) ташишга жуда қулайлиги савдо соҳасида тадбиркорлик субъектлари учун юқори даражадаги жозибадорликни юзага келтиради.

Айни пайтда, таъкидлаш жоизки, жаҳон бозоридаги грек ёнғоғининг товарлилик хусусиятлари (истеъмол қиймати) қуйидаги кўрсаткичлар билан баҳоланади (1-расм):

1-расм. Грек ёнғоғининг жаҳон бозоридаги товарлилик хусусиятини белгиловчи кўрсаткичлар

Манба: Муаллиф ишланмалари асосида тузилган.

Юқорида санаб ўтилган кўрсаткичлар дунё ёнғоқ бозоридаги талабни ўзида акс эттириши билан биргалликда, ишлаб чиқарувчининг (тадбиркорнинг) фойда олишини таъминлайди. Шунинг учун ҳам юқори даромад келтирадиган ёнғоқзорлар ташкил қилишда (деҳқон хўжаликлари томорқаларида ёнғоқ экишда) ёнғоқ навларини танлаш ўта долзарб масала ҳисобланади. Чунки нотўғри танланган грек ёнғоғи нави ишлаб чиқарувчига ўз ихтиёридаги ердан фойда олиш имкониятини яна бир неча йил орқага суриши, узоқ йилга мўлжалланган ҳолда қилинган меҳнат ва сарф-харажатларнинг бесамар сарфланишига олиб келиши мумкин. Шунинг учун ҳам ишончли сотувчилардан кафолатланган ёнғоқ кўчатларини харид қилишга эътибор қаратиш лозим. Бу борада ихтисослашган илмий-тадқиқот муассасаларидан кўчатларни харид қилиш тавсия қилинади. Шунингдек, мутахассисларни жалб қилган ҳолда, олдин экилган ёнғоқ кўчатларини пайвандлаш усулидан ҳам кенг фойдаланиб, бозор талабига жавоб

берадиган, сифатли ҳосил берувчи ёнғоқзорларни ташкил қилиш амалиётидан фойдаланиш зарур.

Шунинг учун ҳам ҳозирда республика “Ёнғоқ ишлаб чиқарувчилар ва экспорт қилувчилар уюшмаси” жаҳон бозорида харидоргир (меваси йирик, юпқа пўчоқ ва оқ мағизли, экилгандан кейин 5 йилдан бошлаб ҳосилга кирувчи ва саккизинчи йилга бориб ўртача ҳар туп ёнғоқ 30-35 килограммгача ҳосил бериш салоҳиятига эга) ҳисобланган, Калифорнияда яратилган (АҚШ) грек ёнғоғининг “Chandler” нави асосида Самарқанд вилоятининг Қўшработ туманида ёнғоқ плантацияси ташкил қилинди. Ушбу ёнғоқ нави ҳосилдорлиги, мева сифати яхшилиги, иқлимга мослашувчанлиги туфайли ҳозирда Туркия, Эрон, Хитой, Ҳиндистон, АҚШ, Франция, Руминия, Болгария, Украина, Австралия, Чили каби дунёнинг турли давлатларида экиб парвариш қилинмоқда.

Аграр соҳасининг FAOSTAT маълумотларига эътибор қаратадиган бўлсак, юқо-

ри калорияли, экологик жиҳатдан фойдали озик-овқат маҳсулотлари савдосида сўнгги 5 йил давомида АҚШ да грек ёнғоғи истеъмоли ҳажми икки мартага ўсган, шу билан бирга, талаб ортиши натижасида ушбу маҳсулотнинг ўртача баҳоси деярли 3 мартага ортган. Жумладан, Европа давлатларида ҳам шу йилларда бир килограмм грек ёнғоғи баҳоси 3,5 еуродан 10 еурогача ортганлигини кузатиш мумкин. АҚШнинг Бруклин озиклиниш институти (Вашингтон) олимлари Америкадаги “ёнғоқ тўполони”ни инсонларнинг натурал маҳсулотлар истеъмолига қайтиши билан баҳоланмоқда. Айти пайтда ёнғоқ истеъмолига бўлган талабнинг ортиши юқорида таъкидланган сабаблар ҳамда уни ишлаб чиқариш билан боғлиқ хусусиятларга бевосита алоқадор ҳолда ҳам юз бермоқда. Хусусан, дунё ёнғоқ бозори маҳсулот билан

миқдор жиҳатидан ҳеч қачон тўйинмаган. Шу билан биргаликда, бу борадаги мутахассисларнинг фикрларига таянадиган бўлсак, яқин келажакда дунё ёнғоқ бозорида маҳсулот билан тўйиниш юз бермайди. Яъни грек ёнғоғи истеъмолига бўлган талаб таклиф билан миқдор жиҳатидан таъминланмайди.

Грек ёнғоғига бўлган бозор талабини қондириш борасидаги муаммолар, биринчи навбатда, грек ёнғоғининг ўсиб, маҳсулот бериши билан боғлиқ географик ҳудудларнинг сайёрамизда жуда чекланганлиги билан изоҳланади. Мутахассисларнинг фикрича, сайёрамизда ер фондининг фақатгина 4-7 фоизи грек ёнғоғини етиштириш учун яроқли бўлиб, ёнғоқ етиштириш учун қулай ҳудудларда жойлашган давлатлар ушбу табиий-географик имкониятлардан унумли фойдаланишлари мумкин.

2-жадвал

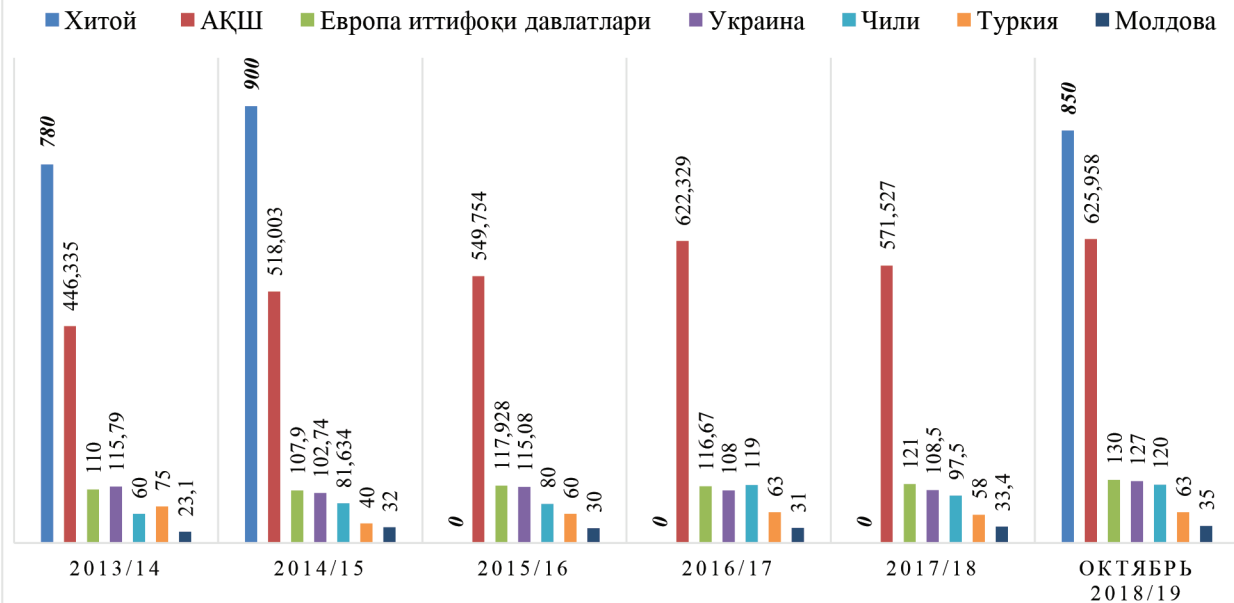
Дунёда 2013/2014–2018/2019 йилларда грек ёнғоғи етиштириш ва истеъмол қилиш динамикаси (тонна, пўчоғи тозаланмаган ёнғоқ)

Давлатлар номи	2013/14	2014/15	2015/16	2016/17	2017/18	Октябрь 2018/19
Ишлаб чиқариш ҳажми						
Хитой	780,000	900,000	1,000,000	1,060,000	1,000,000	850,000
АҚШ	446,335	518,003	549,754	622,329	571,527	625,958
Европа иттифоқи давлатлари	110,000	107,900	117,928	116,670	121,000	130,000
Украина	115,790	102,740	115,080	108,000	108,500	127,000
Чили	60,000	81,634	80,000	119,000	97,500	120,000
Туркия	75,000	40,000	60,000	63,000	58,000	63,000
Молдова	23,100	32,000	30,000	31,000	33,400	35,000
Бошқалар	50,950	43,570	42,100	41,200	42,300	44,500
Жами	1,661,175	1,825,847	1,994,862	2,161,199	2,032,227	1,995,458
Ички истеъмол ҳажми						
Хитой	854,300	956,400	1,075,500	1,088,200	989,200	830,000
Европа иттифоқи давлатлари	262,100	278,500	310,228	355,470	399,700	425,000
АҚШ	154,922	140,532	134,576	191,759	171,249	200,600
Туркия	115,100	101,100	142,500	160,100	131,700	135,000
Япония	29,000	38,000	40,400	45,800	47,800	50,000
Ҳиндистон	26,400	32,700	43,400	45,500	47,500	47,000
Украина	40,590	43,140	39,380	52,600	26,300	42,300
Жанубий Корея	29,100	33,900	31,400	32,100	28,400	30,000
БАА	17,100	14,300	15,100	32,600	27,500	30,000
Бошқалар	1139,550	1131,211	154,350	141,068	143,925	161,600
Жами	1,668,162	1,769,783	1,986,834	2,145,197	2,013,274	1,951,500

Манба: Грецкие орехи: мировое производство, потребление, экспорт-импорт. Годовой отчет USDA. <http://givemebid.com/greckie-orexi-mirovye-proizvodstvo-potreblenie-eksport-import-godovoj-otchet-usda-2>

ДУНЁДА 2013/2014–2018/2019 ЙИЛЛАРДА ГРЕК ЁНҒОҒИ ИШЛАБ ЧИҚАРИШ ҲАЖМИ АЙРИМ ДАВЛАТЛАРДА

2-расм. Дунёда 2013/2014 – 2018/2019 йилларда грек ёнғоғи ишлаб чиқариш ҳажми айрим давлатларда

Манба: Грецкие орехи: мировое производство, потребление, экспорт-импорт. Годовой отчет USDA. <http://givemebid.com/greckie-orexi-mirovloe-proizvodstvo-potreblenie-eksport-import-godovoj-otchet-usda-2>

Таҳлилларнинг кўрсатишича, дунёда грек ёнғоғи ишлаб чиқариш ҳажми ва унинг истеъмоли миқдори суръати муттасил ўсиб бормоқда (1-расмга қаранг). Хусусан, 2013–2014 йил мавсумида дунё бўйича Хитой 780,000 тонна грек ёнғоғи етиштирилган бўлса, 2018–2019 йил мавсумига келиб ишлаб чиқаришнинг миқдори 850,000 тоннани ташкил қилган. Бу кўрсаткич АҚШ да 2013–2014 йил мавсумида 446,335 тоннани ташкил қилган бўлса, 2018–2019 йил мавсумига келиб ишлаб чиқариш миқдори 625,958 тоннага етган. Европа иттифоқи давлатларида 2013–2014 йил мавсумида 110,000 тонна грек ёнғоғи етиштирилган бўлса, 2018–2019 йил мавсумига келиб ишлаб чиқаришнинг миқдори 130,000 тоннага тенг бўлган. Украинада 2013–2014 йилларда 115,790 тонна грек ёнғоғи етиштирилган бўлса, 2018–2019 йил мавсумига келиб ишлаб чиқаришнинг миқдори 127,000 тоннага тўғри келган. Чили 2013–2014 йилларда 60,790 тонна грек ёнғоғи етиштирилган бўлса, 2018–2019 йил мавсумига келиб ишлаб чиқаришнинг

миқдори 120,000 тоннага тўғри келган. Туркияда 2013–2014 йилларда 75,000 тонна грек ёнғоғи етиштирилган бўлса, 2018–2019 йил мавсумига келиб ишлаб чиқаришнинг миқдори 63,000 тоннага тўғри келган. Молдавада 2013–2014 йилларда 23,100 тонна грек ёнғоғи етиштирилган бўлса, 2018–2019 йил мавсумига келиб ишлаб чиқариш миқдори 35,000 тоннага тўғри келгани юқоридаги расмда келтирилган.

Хулосалар

1. Республикамиз шароитида ёнғоқ бизнеси ривожланиб бораётган бўлса-да, ушбу соҳанинг тадбиркорлик фаолиятини рағбатлантирувчи ва чекловчи қатор хусусиятлари ҳам мавжуд.

Биринчидан, ички ва ташқи бозорларда грек ёнғоғига талаб йилдан-йилга ошиши ҳамда ушбу талабнинг инсонлар ўз соғлиги устида қайғуриши ва ёнғоқнинг фойдаси тўғрисида ахборотга эга бўлиши даражасига тўғри мутаносибликда ортиши бозор талаби келажакда ҳам ўсишини аниқлатади.

Иккинчидан, ёнғоқ бизнеси мавсумийлиги, ёнғоқзорлардан қўшимча қишлоқ хўжа-

лиги экинлари экиш мақсадларида фойдаланиш имкони йўқлиги ва инвестиция қайтими узоқлиги соҳага инвестиция киришини секинлаштиради.

2. Бозор талаби ва маҳсулотга бозор баҳоси шаклланиши нуктаи назаридан ёндашадиган бўлсак, грек ёнғоғига бозор талаби ўзгариши ва баҳо шаклланиши механизми қуйидагиларга эътибор қаратишни талаб қилади:

биринчидан, асрлар давомида республикамиз ҳудудларида грек ёнғоғи етиштирилса-да, аҳоли томонидан тасодифий танланган ёввойи грек ёнғоғи ҳосилдорлиги паст ва маҳсулот сифати бозор талабига жавоб бермайди;

иккинчидан, грек ёнғоғи томорқаларда етиштирилиши билан бирга битта томорқанинг ўзида ҳам ёнғоқ, асосан, навсиз майда мевалилиги, кўриниши, мағзи ажралиши, пўчоғи қалинлиги ҳамда мағзи сифати жиҳатидан турличалиги, бозор талабига жавоб берадиган микдор ва партидаги маҳсулотни тайёрлаш қийинлиги маҳсулотнинг бозор баҳосини кескин пасайтиради;

учинчидан, аҳоли грек ёнғоғи билан, асосан, маҳаллий бозорларда савдо қилади. Маҳсулот эса турли маросимлар, оилада истеъмол қилиш ёки уй шароитида пишириқлар тайёрлаш учун харид қилинади. Бунда маҳсулот сифати ҳам маҳаллий бозор талаби асосида шаклланган;

тўртинчидан, томорқаларда дарахтлар сони камлиги, тупроқ унумдорлиги жуда паст бўлган тошлоқ ерларда ёки тоғ дарёлари, сойлар бўйида ўсиши, ҳосилдорлик юқори эмаслиги билан ажралиб туради;

бешинчидан, тоғли ҳудудларда грек ёнғоғининг сойлардаги сув бўйлари, тошлоқ ерлар, бошқа экинларни экиш мумкин бўлмаган уватларда онда-сонда экилиши ёнғоқ етиштириш агротехникасига риюя қилишга имкон бермайди.

3. Грек ёнғоғи етиштириш ва жаҳон бозори талабига жавоб берадиган сифатли маҳсулот билан бозорга кириш имконини берувчи ёнғоқ дарахтининг янги навлари ва агротехникасини яратишни рағбатлантириш лозим.

4. Тошкент шаҳридаги деҳқон бозорларидаги кузатишларнинг кўрсатишича, агарда бозор баҳоси шаклланиши жиҳатидан ёндашадиган бўлсак:

– грек ёнғоғи меваси йирикроқ бўлса, майда ёнғоқларга қараганда 50 фоизгача қимматроқ сотилади;

– ўтган йилда йиғиштириб олинган ёнғоқ янги йиғиб олинган ёнғоққа нисбатан 30 фоизга қимматроқ сотилади (фақат ёнғоқнинг янги ёки эскилигини билиш бир қадар билим ва тажриба талаб қилади);

– тозаланган ёнғоқ мағзи қимматроқ сотилиши билан биргаликда, тезроқ бузилиши ва ифлосланишини ҳам эътиборга олиш лозим.

REFERENCES

1. Bolezni greckogo oreha: o chem govoryat chernye pyatna [Walnut diseases: what black spots are talking about]. Available at: <https://www.aptekasdivnyka.ua/ru/plodovye-derevia/orekh/bolezny-hretskoho-orekha-o-chem-hovoriatchernye-piatna/>.
2. Konstantinova M. Diseases of the Greek orex and ix treatment. J. Propozitsiya, 2017, no. 5, pp. 126-129. Available at: <https://propozitsiya.com/bolezni-greckogo-oreha-i-ih-lechenie/>.
3. Osnovnye bolezni greckogo oreha [The main diseases of the walnut]. Available at: <http://asprus.ru/blog/osnovnye-bolezni-greckogoorexa/>.
4. Konstantinova M. Vrediteli greckogo oreha: sistema zashhity [Walnut pests: protection system]. Available at: <https://propozitsiya.com/vrediteli-greckogo-oreha-sistema-zashchity/>.

5. Xushmatov N. The issue of savings in the cultivation of walnuts. J. Agro hydro news socio-economic magazine, 2020, no. 7, pp. 18-19.
6. Xushmatov N. How to save resources in walnut production. J. Agro hydro NEWS socioeconomic magazine, 2020. no. 9, pp. 14-15.
7. Xushmatov N. Cost savings in growing walnuts. J. Agro hydro news socio-economic magazine, 2020, no. 10, pp. 18-19.
8. Inobatov A. Organizational and economic mechanism of increasing efficiency of industrial processing of nuts in Uzbekistan. 2019, pp. 124-128. Available at: <https://ijrcs.org/wpcontent/uploads/IJRCs201911023.pdf/>.
9. How to protect walnuts from disease and harm? Available at: <http://sad.usadbaonline.ru/ru/2014mar/problems/7324/>.
10. Khushmatov N.S., Inobatov A.B. Resource-saving technologies in the cultivation of walnuts in terms of economic evaluation methodological approaches. J. of Contemporary Issues in Business and Government, 2021, vol. 27, no. 1, pp. 957-968. P-ISSN: 2204-1990; E-ISSN: 1323-6903. Available at: <https://cibg.org.au//pdf/>.
11. Inobatov A.B., Khushmatov N.S. Pricing formation and market variability characteristics in walnut cultivation and its delivery to consumers turkish. J. of Computer and Mathematics Education, 16 April 2021, vol. 12, no. 7, pp. 294-301.
12. Umarov S. Scientific-theoretical basis of the innovative development of water resources. 2018.
13. Uzbekistan. Bulletin of Science and Practice, 4 (12), pp. 409-415. (in Russian).
14. Yusupov E.D. Diversification of the activities of business entities in agriculture: theoretical foundations and market principles for its implementation. Russian Electronic Scientific Journal 2018, 12, no. 4 (30). DOI: 10.31563/2308-9644-2018-30-4-162-167.
15. Eshev A.S, Nazarova F.Kh. Influencing factors for the development of agricultural strategy in the republic of Uzbekistan. International journal for innovative research in multidisciplinary field. July 2019, vol. 5, issue 7, pp. 151-160.
16. All the subtleties of the collection and preservation of the walnuts. Available at: <https://www.dacha-svoimi-rukami.com/vse-tonkosti-sbora-khraneniya-gretskikh.html/>.
17. Inobatov A.B. Foreign experience of farming (by the example of farming in Holland). Modern trends of development of the agrarian complex, Salt Zaymishche, 2016, May 11-13, pp. 1521-1523.
18. Inobatov A.B., Khamdamov Sh. Regulation of innovative development of agriculture” Priority directions of development of modern science of young scientists agrarians materials of the v-th international scientific-practical conference of young scientists, dedicated to the 25th anniversary of FSBSI “Caspian research institutes of arid agriculture”. 2016, May 13, pp. 1068-1070.
19. Interesnye fakty o greckom orehe [Interesting facts about walnuts]. Available at: <https://inc-news.ru/food/overview/2:83070/>.
20. Useful properties of walnut extract. Available at: <http://nutguide.ru/vidy/greckie/ochishhennogo-oreha>
21. Ozbekistondagi togoldi hududlarda yongoq plantatsiyalari tashkil etiladi. Available at: <https://sputniknews-uz.com/society/20170215/4814762/Ozbe-kistondagi-togoldi-hudud-larda-yongoq-plantatsiyalari-tashkil-etiladi.html/>.
22. Stoit li zahodit v orehovyi biznes. Available at: <http://orehovod.com/articles/612-a-stoit-li-zahodit-v-orehovyi-biznes-v-2017-godu.html>.